

BULATOVA, MARMONTOVA, RIVA, GRADSKI PARK

Četiri splitske urbanističke nedoumice

UDK: 711.61 (497.5 Split)

Pregledni članak

Primljeno: 8. X. 1998.

Prof. dr. DUŠKO KEČKEMET

21404 Ložišća, HR

Luka Bobovišća

Problemi suvremenih urbanističkih planiranja Trga Gaje Bulata, Marmontove ulice i Obale i Gradskog parka u Splitu, te kritika nekih najavljenih ili izvedenih radova.

Urbanizam rješava suvremene probleme grada, one materijalnoga i one duhovnog značaja. Sretan je onaj grad vrijedne urbanističke baštine koja cijenjena, čuvana i razumno primljena može obogatiti i suvremeni urbanizam. O kulturi graditelja i urbanista ovisi hoće li znati i htjeti u rješavanju suvremenih urbanističkih pitanja uočiti i vrednovati pozitivne graditeljske tekovine prošlosti i koristiti se njima. Mnogi suvremenici urbanisti i graditelji, na žalost, nesvjesno ili svjesno, odbacuju prošlost, smatrajući da nije potrebna sadašnjosti jer da jedino suvremeno predstavlja vrijedno, korisno i lijepo. Stari majstori, pak, naročito poznati i nepoznati graditelji, prihvaćajući novi stil svojega vremena, nisu radikalno uništavali tekovine prošlosti, nego su se na njih tradicijom ili stvaralaštvom nadovezivali.

Split je grad iznimno bogate i vrijedne graditeljske i gradograđiteljske tradicije. Od antičke Dioklecijanove palače pa do tzv. *Splita 3* znao je novo nadograđivati na staro, shvaćajući stare tekovine ne kao smetnju u suvremenom stvaralaštvu, nego kao vrijedan i

osebujan doprinos vlastitom suvremenom stvaralaštvu. Posljednje razdoblje postmoderne, u svijetu i u nas, posebno je vrednovalo tradiciju, uklapajući je svjesno u suvremeno graditeljstvo i gradograditeljstvo.¹

U posljednjim objavljenim, tek planiranim ili pak nagoviještenim urbanističkim projektima nekih ključnih predjela i ambijenata staroga Splita, mislim da nedostaje osnovnog poznavanja i vrednovanja te pozitivne urbanističke i graditeljske tradicije, ako se ne radi i o njezinu svjesnom negiranju i odbacivanju, smatrajući sve novo, a pogotov vlastito, dovoljno dobrim da u cijelosti zamijeni ono tradicionalno.

Grad Split se u prošlosti sastojao od grada i okolnih pučkih predgrađa, međusobno jasno odvojenih: društveno i urbanistički. Izgradnja sustava bastiona i brisanog prostora oko njih u 17. stoljeću još je više prostorno odijelila građanski od pučkog grada.

Kada je u 19. stoljeću započelo rušenje tih tada već nepotrebnih utvrda, koje su sputavale grad i ograničavale ga svjetlom i zrakom, taj se prostor i u ostalim europskim i našim gradovima tek djelimično izgrađivao, a uglavnom pretvarao u parkove, aleje i šetnice, bilo na ranijim prostorima srušenih bedema, bilo na preostalim bastionima i oko njih. Tako je u Beču nastao poznati Ring, a u našem Karlovcu npr. parkovni prostor zvjezdolika oblika bivših utvrda.

I u Splitu se u 19. stoljeću započelo s rušenjem nekih bastiona i spojnih zidina što su opkoljavali grad. Na nekim bastionima koje je vojska napustila nastali su privatni parkovi (Priuli kod kazališta, Cornaro kod Stare bolnice, Contarini kod stare Realke). Istočno od grada rano se stvorio ozelenjeni prostor, poslije Pazar, a zapadno je francuski vojni zapovjednik Marmont potaknuo izgradnju javnog parka, koji je, nakon uklanjanja bastiona, izveden na položaju spojnog zida između bastiona Cornaro i Contarini, gdje je i danas gradski park.

Neumorni i dalekovidni splitski arhitekt Vicko Andrić izradio je 1847. plan Splita na kojemu je predvidio sadnju stabala, aleja i jednoreda naokolo cijeloga staroga dijela grada: na današnjem Pa-

zaru, na novom parku sa srednjoškolskim igralištem na položaju današnjega parka, na bolničkom bedemu i ispred njega, na prostoru današnje Bulatove poljane, oko bastiona Priuli, kao i obnovu zapuštenoga Marmontova parka na mjestu kasnijih Prokurativa. Tako je stari dio grada odvojio od novih predgrađa, a ujedno mu pružio nužno zelenilo, sjenovite ulice, šetališta i parkove.² Nešto je od toga njegovog projekta provedeno za sljedeće uprave načelnika Bajamontija, poput uređenja Gradskog parka na Manušu i aleje platana do njega, u Zagrebačkoj ulici. Kasnija izgradnja, u prošlom i ovom stoljeću, zauzela je dio tih prostora novim građevinama, a predviđeno ozelenjivanje prometnih i rekreativnih površina i ulica nije u cijelosti provedeno prema Andrićevu projektu.

Danas, kada se barem donekle nastojimo osloboditi nesmiljene najezde automobila i vratiti građaninu pješačke ulice i zelene rekreativne površine, stara Andrićeva ideja zelenog tampona oko staroga dijela grada postala je vrlo suvremenom i krajnje nužnom. Usput, kada govorimo o ozelenjivanju grada, naveo bih malo poznatu činjenicu da na prvom katastarskom planu Splita iz 1830. vidimo da je u starom dijelu grada, od današnje Hrvojeve do Marmontove, bilo vrlo mnogo omanjih zelenih površina, javnih i privatnih vrtova i parkova (od kojih danas postoji još samo jedan), iako je svaki Splitsanin u pet minuta tada mogao izići u slobodnu prirodu oko grada; a usto su dvorišta, balature, balkoni i prozori ne samo gradskih kuća nego i onih u pučkim težačkim predgrađima, bili ispunjeni cvijećem (ili barem murtilom) u pitarima (ili u predgrađima u običnim limenim posudama).³

Splitu su prijeko potrebna šetališta i parkovi, kojima oskudijevaju i nove gradske četvrti; ne samo parkovi zatvorenog tipa nego i šetališta za živi danji i noćni život, s privlačnim sadržajima, jer se znatan dio mnogostruko većega novog Splita u zabavi i kulturi još uvijek koristi upravo starim gradom, njegovim ulicama i trgovima.

Usto, sa spomeničkog gledišta, stvaranje slobodnog rekreativnog neizgrađenog prstena oko Dioklecijanove palače kao i oko re-

nesansnih i baroknih gradskih utvrđenja, omogućuje bolju zaštitu i najbolji pregled tih istaknutih tradicionalnih urbanih spomenika. Smatram da bi bilo nužno osposobiti za šetališta, rekreaciju i zabavu cijeli obruč od obale i parka Lazareta, preko Hrvojeve i Pazara, Gradskog parka s ulicama Zagrebačkom i Kralja Tomislava, Pisturom, Trgom Gaje Bulata, Trgom Republike s Marmontovom ulicom i ulicom bana Jelačića do Matejuške.

Nedavni natječaj za regulaciju Trga Gaje Bulata pred Kazalištem urodio je različitim shvaćanjima toga prostora i različitim prijedlozima, koji, ako se ostvare prihvaćeni, po mojemu mišljenju, ne jamče najbolja rješenja.

Taj trg ima istaknuto povijesno, kulturno i urbanističko značenje u gradu Splitu. Sve bi se te čimbenike trebalo poštovati u suvremenom projektu, a po mogućnosti valjalo bi ga obogatiti i novima.

Od postojeće arhitekture poštuju se bedem Priuli (1668.), samostan franjevac (1886., 1896., 1985.), Kazalište (1893.), crkva Gospe od Zdravlja (1937.) i zgrada vojne tiskare (19. st.).

Kuća Jelaska (1911.), oko koje su se toliko lomila koplja arhitekata, urbanista, konzervatora i ostalih građana, standardni je primjer gradske arhitekture, tek dio nekadašnja građevnog bloka koji je rušenjem dviju ostalih zgrada prestao biti zanimljiv s arhitektonskoga i urbanističkog gledišta. Da se ta zgrada nalazi u nekom cjelovitom postojećem građevnom sklopu, ne bi se uopće postavljalo pitanje njezina uklanjanja. U današnjem stanju, kao krnji ostatak nekadašnje cjeline, s južnim zidom koji je bio predviđen za dogradnju druge uglovnice, tek je neodređeni urbanistički i građevinski ostatak. Kuća je Jelaska usto građena 1911., s mješavinom elemenata povijesnih stilova: krov pokriven crjepovima sa središnjim luminarom i prostranim volutama asocira na neobarokni stil. Ugaoni vijenci koji zakrivaju dio krova i željezne ograde balkona imaju skromne stilske značajke secesije. Cijelim ostalim pročeljem zgrada je srodna sličnim gradskim zgradama historicističke arhi-

tekture, bez naglašenih i dosljednih stilskih značajka. Stoga ju se ne mora smatrati značajnijim primjerom secesijske arhitekture, a ni istaknutim primjerom splitske arhitekture uopće. Atribucija arhitektu Botiću nije pouzdana, a sam arhitekt nije ostavio značajnijeg traga u splitskoj arhitekturi. Zbog toga sam mišljenja da je poželjnije njezino uklanjanje.

Drugi je urbanistički problem dobivanje velikog gradskog trga njezinim rušenjem, od Kazališta do robne kuće.

Stari gradovi, pogotovo mediteranski, nisu imali velike trgove. (I većina manjih trgova u starom dijelu Splita nastala je tek kasnijim rušenjem nekih zgrada.) Trg Gaje Bulata oblikovan je u prošlom stoljeću i mora poštivati tu tradiciju.

Današnja Obala zadovoljava potrebe većeg prostora za masovna okupljanja, pogotovo novi prostor na Žnjanu. Za organizirane masovne manifestacije Split ima osobito pogodan i reprezentativan stadion.

S humanog - ujedno i urbanističkog - gledišta veliki gradski prostori odbijaju građane, otuđuju ih i od samog grada i od ljudi na njima. Još je značajnije da se na velikim prostorima, viđene u perspektivi iz daljine, sve građevine vizualno smanjuju i gube na značenju i reprezentativnosti. I inače razigrano pročelje kazališta gledano iz daljine djelovalo bi minijaturno i nereprezentativno. Isto bi bilo i s pročeljem crkve Gospe od Zdravlja i dograđenim samostanom. Stoga je nužno spriječiti daleke vizure.

Da bi se to postiglo, mišljenja sam da se na dijelu tog novodobivenog velikog prostora, koji bi nastao nakon rušenja kuće Jelaska, mora podignuti nova zgrada, koja će taj prostor dovoljno smanjiti, radi pogodnijih vizura na postojeće spomeničke građevine. Ona bi prostorom mogla biti uvećana i u podzemnom dijelu, iako pri tome valja biti oprezan zbog podzemnih voda. Ta bi nova građevina svojim izgledom i tehničkom opremom morala biti odraz našega vremena, ali bi se ujedno oblicima, materijalima i veličinom morala uklopiti u već postojeći urbanistički i arhitektonski okoliš. Bilo bi poželjno da ne bude veća od više prizemnice ili jednokatnice, zidana

tradicionalnim materijalom kamena, u suglasju s ostalim zgradama. Namjena te zgrade, na tako istaknutu položaju, ne bi smjela biti stambena, nego nekog društvenog javnog sadržaja, poput manjeg dramskog kazališta, kazališne kavane ili slično.

U novoj regulaciji Trga Gaje Bulata mora se naglasiti voda koja je na tom položaju bila od presudne važnosti za grad i koja je dala ime cijeloj prigradskoj četvrti Dobri (tj. *dobra voda*). Nju se može predstaviti u suvremenom obliku i funkciji, poput fontane koja će cijelom trgu pružiti živost i privlačnost (kao što je bila i u razdoblju između dva svjetska rata).

Spomenik, poprsje Gaje Bulata ne bih postavio na otvoreni prostor, jer realistički portret to ne podnosi. Njemu se može naći pogodniji položaj u dodiru s kazališnom zgradom ili u njezinu atriju.

Ostaci mletačkog bastiona (Priuli) moraju se vrednovati povijesno i urbanistički. Prometna nužda uvjetovala je prodor ulice kroz njega, ali ovako krnju, neodređenu i obezvrijeđenu fortifikacijsku ruševinu treba tako oblikovati da izvornost i masivnost bastiona opet dođu do izražaja. Obveza rušitelja bila je da se zidni plašt zatvori lukom s dovoljno širokim prolazom pod njim, što nije nikada izvedeno.

Bivša vojna zgrada srećom nije srušena, kako je bilo predviđeno jednim ranijim planom, nego je korisno obnovljena za potrebe Zavoda za zaštitu spomenika. Međutim, iako se konzervatori slažu s njezinim žbukanjem i bojenjem u crveno, mislim da je pravilnu kamenu gradnju bilo poželjnije ostaviti vidljivom, uz čišćenje pročelja s vremenom djelomično pocrnjelog, ne samo stoga što je takvo pročelje bilo izvorno nego i zbog isticanja tradicionalne gradnje u kamenu, koju mi i inače dovoljno ne cijesimo. (Nepoštivanje izvornog stanja na drugoj je zgradi primijenjeno u protivnome: klasicistička, nekada školska, zgrada kod Srebrenih vrata bila je izvorno ožbukana, ne samo zato što je oblikovana od dvije ranije zgrade loše gradnje zidova, nego i zbog toga što je klasicizam općenito zahtijevao smirene bijele površine pročelja, a iz starih isprava zna-

demo da je izvorno bila ožbukana. Konzervatori i urbanisti učinili su joj medvjedu uslugu skidanjem žbuke i ogoljenjem nepravilnim kamenjem zidanog pročelja.)

Oblikovanje Trga Gaje Bulata mora biti odraz suvremenog urbanizma, arhitekture i društvenih potreba, ali ujedno i sklada s već prije oblikovanim povijesno-graditeljskim i urbanističkim značajkama.

Sumnjam da će prihvaćeni projekti to postići.

Marmontova ulica već je dugo, a i danas je, jedina prava splitska gradska ulica, s višenamjenskim sadržajima, osim uskih uličica u starijem dijelu grada. Taj njezin istaknuti položaj i namjena u gradu nisu, međutim, vrednovani, a nisu ni danas, uza sve dobre želje da joj se oživi pješački promet i dade dolična reprezentativnost.

Probijanjem bedema Priuli Marmontova je ulica postala pretjerano prometna vozilima, dok su pješaci željeznim ogradama bili stjerani u torove. Bilo je nužno osloboditi je od takva prometa i vratiti je pješacima, što je, iako kasno, ipak učinjeno. Je li pak obogaćena nužnim sadržajima i doličnim izgledom? Položajem i namjenom koju bi morala imati, ona je još uvijek umnogome periferna ulica, na rubu živoga grada, umjesto da bude njezova žila kucavica.

Lokali u toj ulici, bilo trgovinski, bilo ugostiteljski, bilo zabavni, nisu nimalo dolični ni privlačni. Istočni dio nepotrebno iskopanog zemljanog nasipa bastiona Priuli još uvijek je potpuno nedefiniran i neizgrađen. Stara prizemnica (zvana i Konjušnica) današnjim izgledom ne doliči suvremenoj gradskoj ulici. Mišljenja sam da bi se njezin prostrani četvrtasti prizemni dio sa središnjim dvorištem moglo doličnije opremiti ugostiteljskom ili turističko-trgovinskom namjenom, a kat ili dva dozidati posve drugom suvremenom arhitekturom, npr. armiranim staklom, da njezin prvotni spomeničko-povijesni dio ostane sačuvan i vidljiv.

Današnji prostor pred Ribarnicom privlači živim prometom u jutarnjim satima ali takva prodaja ribe na otvorenome, a osobito

njezina doprema vozilima, stvaraju probleme. Mišljenja sam 'da Ribarnicu, kao već spomeničku, a i funkcionalnu zgradu, treba sačuvati u njezinoj namjeni, ali je rasteretiti drugim ribarnicama u novim gradskim predjelima, a na prostoru pred njom može se postaviti doličan štekat za nuđenje ribljih marenda i ribljih specijaliteta.

Prizemni prostori banke, u istočnom dijelu Prokurativa, mrtvi su za Marmontovu ulicu, pa bi bilo korisno otvoriti ih prema ulici i namijeniti življim sadržajima.

Marmontova je ulica, nakon mnogih raspravljanja, pokušaja i radova (korisnih i uzaludnih, planskih i neplanskih) opremljena kao živa i reprezentativna gradska prometnica. Pješački promet naročito je oživio, posebno u večernjim satima, što predstavlja očiti uspjeh unatoč prosvjedima automobilista.

Upitno je međutim je li se takvom skupom reprezentacijom uspjelo postići željeno. Osobno ovo rješenje smatram promašajem, kako sa spomeničko-povijesnog, tako i sa suvremenog funkcionalnog gledišta.

Prvo, nove pješačke ulice popločavaju se redovito svuda, pa i u našim gradovima, jednoličnim pločnikom u jedinstvenoj vodoravnoj ravnini, s eventualnim omogućavanjem isteka vode. Ne govoreći o neplanskim štetama prvo gradnje, a zatim rušenja trotoara, današnjim popločanjem u različitim plitkim razinama ne samo da ulica vizualno gubi na širini nego je nepraktična (starijim osobama i opasna) zbog tih "stepenica". Pitanje izbora i obrade kamena pločnika mislim da je također problematično, pogotovo uz lošu naviku naše mladeži sijanja žvaka posvuda i mogućnosti čišćenja pločnika.

Najveći je promašaj svakako prepotentno, a nefunkcionalno i neprikladno postavljanje rasvjete u Marmontovoj ulici. Oduvijek je, od minulih stoljeća do danas, bilo uobičajeno i svrhovito da se na trgovima, obalama, parkovima i širokim prometnicama i alejama rasvjeta postavlja na slobodno stojećim kandelabrima, a u užim ulicama (kakva je i Marmontova) na konzolama postavljenima na postranim kućama, bilo tradicionalna s fenjerima, bilo suvremena. Nikakva razloga nije bilo za postavljanje 45 rasvjetnih stupova u

Marmontovoj ulici. Autor je čak bio predvidio postavljanje dva reda takvih rasvjetnih stupova (što je revizijska komisija odbila), ali i ovaj jedan red očiti je promašaj. Što se same dobre rasvjete tiče, ona je jednakog intenziteta mogla biti s rasvjetnim tijelima na zgradama s obje strane ulice. (Mislim da se rasvjeta svjetiljkama donecavnog tipa plinskih ferala, prema mome prijedlogu, pokazala uspjelom za stariji dio grada - osim "božićnog" narančastog svjetla u njima). Samo pak reprezentaciji i funkciji ulice nametljivi, gusto postavljeni red rasvjetnih stupova nimalo ne koristi. Prvo, donekle ometa promet, ali kako je on pješački, to ipak nije veći problem. Promašaj se očituje u vizualnom i ambijentalnom gledanju i doživljaju ulice. Gledano u perspektivi, ti nesretni stupovi lome ulicu, sužavaju je, a najljepši pogled sa sjevera prema jugu niz ulicu izvršavao je jedinstvenim pogledom na more, što je sada uništeno stupovima poredanima poput vojnika gotovo sredinom ulice.

Kada je riječ o rasvjeti (o njoj sam pisao u više navrata, ne samo s funkcionalnog nego i s estetskoga i humanog gledišta⁴), bilo bi konačno vrijeme da razumnije primjenjujemo i osvjetljavanje zgrada reflektorima. To je u prvom redu neprirodno osvjetljenje. Njime se zgrade pretvaraju u plošne kazališne kulise, a prozori postaju mrtvi i bez vidljiva života iza njih. Takvo je svjetlo opravdano samo za rasvjetu i isticanje posebnih spomeničkih građevina. Takva kulisna plošna rasvjeta pročelja, a ne i prostora, katastrofalno se odrazila na Narodnom trgu, tradicionalnoj splitskoj Pjaci, kojim je mrakom uspjela dokrajčiti stoljetno glavno okupljalište i šetalište gradske mladeži, koju je otjerao polumrak na samome trgu. U Marmontovoj je ulici takvo svjetlo bilo opravdano jedino za secesijsku zgradu Sumpornog kupališta (1903.) i renesansni bastion Zorzi (De-rossi-Tartaglia) s fontanom, a ne i za druge zgrade osvjetljene sa 60 metal-halogenih reflektora.

I konačno, posljednje dobro namjeravano, ali sporno izvedeno kiparsko djelo u Marmontovoj ulici. Neprestano sam se zalagao za obnovu tradicije fontana u gradu. Split je uništio i one koje je imao, a da nove nije podigao ni u starome ni u novome dijelu gra-

da. Stoga je pozdravljena zamisao nove fontane, uz izbor dobrog kipara kao što je Kažimir Hraste. Pitanje je, međutim, je li ta ulica pogodna za fontane, koje mnogo bolje odgovaraju trgovima i širinama. Drugo: da je postavljena samo "figa" na bastionu Zorzi sa školjkom pod njom u koju će padati voda, bilo bi to dobro rješenje. Ali "pirja", koja više odgovara nekoj tvornici nego spomeniku i prebacivanje vodenog mlaza preko ulice (koja, uza sve navedene mehanizma, s vjetrovima u toj ulici, neće djelovati) nikako nije ni urbanističko, ni spomeničko, ni rekreativno rješenje. U nekom novom dijelu Splita takva fontana bila bi mnogo pogodnija.

Splitska obala, tradicionalna, često opjevana, pa i operetno uglažbljena Riva, uz Pjacu je glavno sastajalište Splićana, najprepoznatljiviji i najosebujniji prostor u gradu, nekadašnjem i današnjem. Pogled na grad s mora uvijek je bio, pa i danas je, najprivlačniji (možda i jedini lijepi pogled na Split), pa je svaki urbanistički i graditeljski zahvat na Rivi mnogo podložniji ocjeni i kritici negoli na nekom drugom položaju grada, gdje ni vizure nisu tako istaknute kao na tom otvorenom prostoru.

Današnja Riva zamisao je maršala Marmonta i njegova arhitekta Basilija Mazzolija s početka 19. stoljeća, kada je planiran i niz kuća na zapadnoj polovici Rive, koji je morao biti u skladu s pročeljem Dioklecijanove palače.⁵ Zamisao je splitskoga načelnika Antuna Bajamontija izgradnja krajnjega zapadnog dijela Rive, s Prokurativama i poslije izgorjelim kazalištem, palačom Bajamonti-Dešković i srušenom reprezentativnom fontanom u vizuri Rive i trga Prokurativa.

Splitska obala, tradicionalna Riva, sa sklopom Prokurativa, projektom istaknutoga mletačkog arhitekta Giovannija Battiste Medune, zrela je i vrlo vrijedna urbanistička cjelina, ne samo u splitskim nego i u općenacionalnim usporedbama,⁶ ništa manje kvalitetna od opravdano stalno isticane i opisivane Lenucijeve potkove u Zagrebu, ali još nije dovoljno ni proučena ni vrednovana, a vrlo su je

često, i sami urbanisti, arhitekti i povjesničari umjetnosti proglašavali bezvrijednim pseudohistorijskim ostvarenjima, pa i običnim kičem, osobito njezin zapadni kompleks s Prokurativama i fontanom. Danas je Riva i među stručnjacima i u puku vrednovana, i opjevana, ali samo kao naglašeno južnjačko, palmama okićeno šetalište.

Splitska je Riva svoj urbanistički i estetski identitet izgubila u vrijeme nakon Drugoga svjetskog rata. Ona je s istočne strane dobro završavala djelomično još postojećim građevinama lazareta, koji je konačno bezrazložno porušen (iako je on, premda nizak, priječio pogled s mora na dio pročelja Dioklecijanove palače), pa sada završava urbanistički nemirnom uličnom rampom sa zelenilom i najgorim mogućim rješenjem bezlične prepotentne *Palače turizma*.

Perspektivu Rive prema zapadu krunila je reprezentativna fontana s pozadinom palače Bajamonti-Dešković, od kojih je prva barbarski uništena, ali je jednako nimalo kulturno ni znanstveno danas spriječena njezina izvorna obnova, budući da se ne radi o nekom zanatlijskom kiču, nego o istaknutom kiparskom i urbanističkom spomeniku svojega doba, ujedno djelu u Italiji priznatoga i cijenjenoga kipara Luigija Ceccona.⁷

Predlagani moderni spomenik na tom položaju teško će se uklopiti u taj prije više od stotinu godina potpuno zrelo dovršeni urbanistički ambijent. On bi i bio opravdan kad ne bismo imali mogućnost vjerne obnove nasilno porušene fontane, koja se u taj urbanistički i arhitektonski sklop idealno uklapala.

Splitska bi Riva bila tradicionalnija i urbanistički skladnija bez odveć istaknute zgrade Lučke kapetanije, bivše Jadranske banke i dogradnje bivše Prve pučke dalmatinske banke, čime bi se otkrio i bolji pogled na Dioklecijanovu palaču i na slikoviti Gradski kaštel, ali te su zgrade već tijekom gotovo stotinu godina ušle u sliku splitske Rive i u svijest građana eda bismo se mogli odlučiti na njihovo uklanjanje.

Jednak je problem s općenito omiljenim palmama, iako nametljivom egzotičnom tropskom florom koja nije u skladu ni s podnebljem, ni s tradicijom dalmatinskih gradova i gradića, gdje se sada

općenito forsira, pa ni Splita, ali su i one već postale dio svijesti Splitskana o svome gradu. Ipak mislim da bi samo pročelje Dioklecijanove palače mnogo bolje dolazilo do izražaja kad ga okomice palma pred njim ne bi degradirale.

Urbanisti su bili predvidjeli da se kućice pred Palačom poruše i tu postave slobodno stojeći kiosci, pa je rušenje i započelo pod istočnim dijelom pročelja. Ne smatram, poput njih, da te zgrade predstavljaju lošu arhitekturu, nego obratno. One pridonose živosti istočnog dijela Rive, jer je njezin zapadni dio zauzet poslovnim prostorijama i sadržajima, a aluminijski i stakleni kiosci, sa svim neizbježnim ambalažama oko njih, ne bi nimalo pridonosili izgledu Rive ni Palače nad njima.

Drugo je pitanje proširivanja i izgradnje obale pred Palačom. Nekoć se Palača ogledala u moru, a danas je ona gurnuta duboko na kopno. Ako je bez opravdanja bio porušen veliki splitski lazaret, jedan od najvećih, najbolje opremljenih i najprometnijih u Europi, da bi se oslobodio pogled na Palaču, bilo je neprikladno i dalje nasipati obalu (zasađenu cvjetnim sagovima, što je prikladno parkovima, ali ne i našim tradicionalnim obalama), a pogotovo je bio grijeh pred Dioklecijanovom palačom, graditeljskim spomenikom prvorazrednog značenja, graditi bezličnu tzv. *Palaču turizma*. Tog je uljeza bezuvjetno potrebno srušiti, ali, prema projektima uređenja obale objavljenima u dnevnom tisku, vidjeli smo da svi prihvaćeni projekti na tom mjestu predlažu gradnju nove, još veće građevine, koja vjerojatno neće pridonijeti izgledu ni Dioklecijanove palače, ni opjevane splitske Rive.

Jednako smatram nerazumnim na položaju hotela *Ambasador*, koji se nametnuo na samom rubu splitske obale i tako prometnicu i šetalište gurnuo otraga, bez pogleda na more, graditi novu zgradu, s istim greškama položaja, a možda i izgleda.

Konačno, smatram, što sam dovoljno obrazložio u dnevnom tisku i zasebnoj knjižici, nužnom obnovu tradicionalne splitske fontane, koja je urbanistički i estetski upotpunjavala zapadni dio Rive sa sklopom Prokurativa. Poznato je konzervatorsko načelo da se

nasilno srušeni kulturni spomenici logično obnavljaju (poput šibenske Vijećnice), ali ne i oni srušeni zubom vremena (kao mnogi unutar Dioklecijanove palače), a izvedba kopije splitske fontane moguća je zbog postojeće dokumentacije i suradnje dobrih majstora. Pa ipak je skupina splitskih javnih i kulturnih radnika potpisala izjavu protiv njezine obnove.

Imajmo na umu da splitska Riva nije tek obala na Žnjanu, nego urbanistički, kulturno i društveno najistaknutiji dio staroga i današnjeg Splita, pa je pri njezinoj obnovi potrebno biti više oprezan negoli preuzetan.

Konačno, još jedno aktualno urbanističko, ali više spomeničko i kulturno pitanje u dobronamjernoj obnovi Splita, osobito na području njegovih parkovnih površina kojima se u posljednje vrijeme posvećuje pohvalna pažnja.

Stari gradski park, splitski tradicionalni *dardin*, koji broji već 150 godina, također je jedan od identiteta Splita, više nekadašnjega, kada je bio u funkciji čitavoga građanstva, pa i onog pučkog, jer je nedjeljom u njemu bila šetnja, osobito momaka i djevojaka iz predgrađa, u pučkim nošnjama, uz glazbu u drvenom paviljonu, nego današnjega, kada je postao prečicom u prolazu i sumnjivim mjestom zanata koji se obavlja u mraku.

Tradicija dalmatinskih javnih i privatnih parkova gotovo je potpuno uništena, što nemarom i zapuštenošću, što ne uvijek nužnom izgradnjom u njima. Stoga je još rijetke preostale primjere parkovne baštine nužno sačuvati i dolično održavati.

Prostora i nužde za oblikovanjem novih parkova i zelenih površina ima mnogo u novim predjelima, koji još uvijek njima oskudijevaju, pa se pružaju obilne mogućnosti hortikulturnim stručnjacima da se izraze i ujedno obogate grad osobnim i suvremenim rješenjima. Međutim, često je njihova smionost štetna za potvrđene vrijednosti baštine koju bez sustezanja "ispravljaju" i prekrajaju.

Splitski gradski park oblikovao se u drugoj polovini devetnaestoga stoljeća po tipu južnjačkih mediteranskih parkova, slijedeći

uglavnom i dalje baroknu hortikulturnu tradiciju, suprotno od parkova na Sjeveru, što su se ugledali na tradiciju engleskih parkova. Današnje stanje starog splitskog gradskog parka još je uvijek, i oblikom i raslinjem, zadržalo tradicionalno obilježje, iako je prije nekoliko desetljeća uklonjeno niže grmlje u njemu. Sačuvana je i središnja fontana, premda je, kada je jednom bila oštećena, bilo prijedloga da se sruši; a bilo je prijedloga da se taj park pretvori u parkiralište automobila, čak i u privremeni Pazar.

Na planu Splita 1926. još se lijepo vidi, iako kartografski pojednostavljen, taj tradicionalni "barokni" hortikulturni tlocrt Gradskog perivoja, koji je u osnovi takav ostao do danas.⁸

Novi projekt obnove Strossmayerova parka smiono ruši stari plan i predviđa potpuno novi. Bez obzira hoće li taj novi biti bolji, nema razloga rušiti jednu već potvrđenu i tradicionalnu vrednotu radi druge nove eventualne vrednote, imajući obilno prostora i za sva nova dobra rješenja.

Gradskom parku nužna je obnova, ali dopunom tradicionalne osnove, sprečavanjem prečice usputnih prolaznika kroz njega, a namjenom odmaranju Splićana i došljaka u Split, obnovom ograđenog zida sa sjeverne strane, uklonjenog pri kratkotrajnom uvođenju trolejbusne pruge u gradu, dobrim osvjetljenjem kojim bi se spriječio suvremeni odbojni zanat u večernjim satima i omogućili zrak i zelenilo, naročito onim građanima iz najstarijeg dijela Splita, unutar zidina Palače.

I u ovom je slučaju poželjnija zaštitna spomenička kultura uz hortikulturnu profesionalnost od kreativne smionosti suvremenih urbanista i arhitekata.

Jer Split je grad dvomilenijske baštine, i to vrijedne, a naše je doba tek vrijeme jednog pokoljenja, ili čak jednog suvremenog razdoblja i stilskog usmjerenja od dvadesetak godina, dok grad sa svom njegovom prošlošću ostavljamo daljnjim pokoljenjima bar iduća dva milenija, pa mi stoga nemamo pravo dosljedno današnjem stanovištu biti prekritični prema prošlosti i presmioni u uništavanju ili preoblikovanju njezinih tradicionalnih vrednota.

BILJEŠKE

Napisi istog autora za historijat i pojašnjenje pojedinih navedenih problema:

1. *Uloga tradicije u suvremenoj arhitekturi* (izvadak). U: U. Conrads. Programi i manifesti arhitekture XX. stoljeća. Zagreb, 1997., 473-474.
2. *Vicko Andrić*. Split, 1993., 148-149, sl. 82.
3. *Javni parkovi u starom Splitu*. Hortikultura, Split, XL/1973., br. 4, 109-114.
4. *Javna rasvjeta u starom Splitu*. Čovjek i prostor, Zagreb, 36/1989., br. 9-10, 20-21; *Ljepota i intimnost ulične rasvjete*, Slobodna Dalmacija, Split, 14. I. 1961.; *Javna rasvjeta starih gradova. I.-II.* Telegram, Zagreb, br. 67, 68, 12., 19. I. 1973., 5, 9; *U sjeni ferala*. Vjesnik, Zagreb, 16. II. 1991., 14.
5. *Marmontov plan izgradnje splitske obale*. Adrias, 4-5, Split, 1993.-1994., 147-166.
6. "Associazione Dalmatica" i pad Ante Bajamontija. U: Hrvatski narodni preporod u Splitu. Split, 1984., 75-116.
7. *Splitska fontana*. Split, 1994.; *La fontana di Spalato*. Atti e memorie delle Società dalmata di storia patria, 19, n. s. 8, Roma, 1996. 199-263.
8. *Parkovi Splita*. Slobodna Dalmacija, Split, 14. II. 1967.

GAJO BULAT SQUARE, MARMONT STREET, HARBOUR, TOWN PARK -
TOWN PLANNING DILEMMAS OF SPLIT

Summary

The author points out traditional town-planning values of the streets, squares, the harbour and parks of Split. In recent projects regarding regulation of these town areas, town planners and architects do not pay enough attention to the cultural heritage, arbitrarily reshaping them, influenced by some modern principles and styles that are often short lasting. They pull down old values, offering in replacement some others that are not yet confirmed. The author explains that by the designers excessive courage and, often, lack of knowledge of and respect for the historic monuments values.